

Наталія Семергей

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії і суспільних наук,
Українська медична стоматологічна
академія (Полтава, Україна), nsemergey@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3095-3131>

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ ЯК УКРАЇНСЬКЕ НАЦІЄТВОРЕННЯ: ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ЛАНДШАФТ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано новітній український історіографічний дискурс щодо розгляду українського національно-культурного відродження у контексті українського націєтворення. На засадах цивілізаційної та соціокультурної методології, а також науково-дослідних методів історіографічної компаративістики з'ясовано, що у концепті “національне відродження” історикам вдається узгодити примордіалізм та модернізм як теорії походження української нації. З одного боку, історики уважають, що національне відродження свідчить про “ренесанс” нації, яка з'явилася у прадавні часи та занепала (примордіалізм). З іншого – вчені розглядають термін “українське відродження” як штучний концепт, конструкт, проєкт, що винайдений пасіонарями (інтелектуальною елітою) XIX століття для обґрунтування започаткованого ними процесу творення нації (модернізм). Визначено, що незважаючи на історіографічну дискусію про природу національно-культурного відродження, історики солідаризуються у тому, що саме його ідейні та духовно-культурні інтенції відіграли ключову роль у перемозі “українського проєкту”. З'ясовано, що в новітній історіографії феномени українського відродження та націєтворення розглядаються у діалектиці соборності та їхніх завданнях вирівнювання ментального обличчя східних та західних українців. Тогочасні інтелектуали запропонували, обґрунтували та окреслили механізми усвідомлення суспільством ідеї єдності та соборності, яка, у свою чергу, була політично зреалізована в 1919 році. Виснувано положення про те, що аналіз у новітній історичній думці процесів

українського національного відродження та націєтворення в ідейно-гносеологічній сув'язі, становить вагоме методологічне та світоглядно-державотворче значення як у контексті історичної пам'яті, так й для наукового обґрунтування сучасного процесу творення політичної (громадянської) нації та побудови національної держави. Гносеологічні та практичні перспективи дослідження пояснюються його актуальністю, яка, насамперед, окреслена необхідністю протистояння гібридним викликам, що сьогодні постають перед соборністю та цілісністю української нації. Суспільство потребує нових механізмів протистояння загрозам українській національній ідентичності. Одним з-поміж таких засобів захисту й повинен стати відповідний національний історичний та історіографічний дискурс.

Ключові слова: національно-культурне відродження, новітня історіографія, українське націєтворення, примордіалізм, модернізм, теорії походження нації.

Телеологічна природа глибоких трансформацій, які сьогодні переживає Україна, виявляється у їхньому національному та інноваційному спрямуванні, адже уся сукупність політичних, соціальних, економічних та культурно-релігійних змін орієнтована на розвиток політичної та громадянської нації, ідеал якої є чи не єдиним чинником та критерієм цивілізаційного поступу. Сучасна Україна опинилася перед викликами, шляхи розв'язання яких багато в чому вбачаються в історико-культурній площині. Джерела складнощів новітніх державних, політичних та культурних перетворень були закладені у довготривалому історичному процесі формування української модерної нації, розуміння яких значно прислужиться справі ухвалення правильних та історично верифікованих державних рішень. Попри історіографічні дискусії між примордіалістами та модерністами про давність українського націєтворення або його головну фазу у модерний час, все ж конвенціонально звучить думка істориків про те, що саме ХІХ століття стало визначальним для формування ментального обличчя українців, набуття їхньою національною ідентичністю завершеного та цілісного образу. Відомо, що атрибутивною ознакою історії українських земель доби імперій було національно-культурне відродження, творці та учасники якого створили необхідні умови та інструментарій для

генези націєтворчих процесів. Відтак цілком справедливо звучить думка сучасного українського історика Г. Касьянова про те, що альтернативою терміну “національне відродження” є категорія “націєтворення” “...оскільки і за змістом, і за формою українське «національне відродження» було саме творенням нації”¹. Відтак формується гносеологічний запит на репрезентацію суспільству сучасного науково-дослідницького нарративу про історичні основи українського націєтворення, зокрема у ХІХ – на початку ХХ століття. Мотивація таких історіографічних студій полягає у тому, що відповідний нарратив повинен не лише виконати роль одного з аргументів правомірності розвитку політичної нації та окреслити її перспективи за принципом вже тривіального *historia magistra vitae est*, але й деконструювати низку історичних мітів, які за минуле століття міцно осіли у свідомості українців.

Проблематика ментально-етнічних трансформацій української ідентичності в період перебування українських земель у складі Романівської та Габсбургської імперій займає окреме місце в новітній історичній науці. З-поміж чималої когорти українських істориків, які працювали як в Україні, так і в еміграції, пріоритет у дослідженні цього питання, насамперед, належить таким ученим як Вікторія Венгерська², Ярослава Верменич³, Владислав Верстюк⁴, Ярослав Грицак⁵, Ігор Гирич⁶,

¹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

² Венгерська В. О. “Українські проекти” та націєтворення в імперії Романових та Габсбургів: ідеї, концепції, практики (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття): автореф. дис. ... д-ра іст. н.: 07.00.01 – історія України. Київ, 2013. 45 с.

³ Верменич Я. В. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії НАН України, 2016. 356 с.

⁴ Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси: в 3 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова) [та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 1: Українські проекти в Російській імперії / В. Ф. Верстюк, В. М. Горобець, О. П. Толочко. 2004. 501 с.

Олександр Гуржій⁷, Ярослав Дашкевич⁸, Сергій Єкельчик⁹, Леонід Зашкільняк¹⁰, Ярослав Ісаєвич¹¹, Ольга Казакевич¹², Ярослав Калакура¹³, Георгій Касьянов¹⁴, Зенон Когут¹⁵, Володимир

⁵ *Грицак Я.* Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття: навч. посіб. Київ: Генеза, 1996. 360 с.; *Його ж.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ: Критика, 2006. 631 с.

⁶ *Гирич І.* Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / відп. ред. О. Рубльов. Київ: Укр. письменник, 2014. 496 с.

⁷ *Смолій В. А., Гуржій О. І.* Як і коли почала формуватися українська нація. Київ: Наукова думка, 1991. 112 с.

⁸ *Дашкевич Я.* “Учи неложними устами сказати правду”: історична есеїстика. Київ: Темпора, 2011. 828 с.; *Його ж.* Україна вчора і нині: Нариси, виступи, есе / АН України; Ін-т укр. археографії. Київ, 1993. 192 с.; *Його ж.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге вид., виправл. й доповн. Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2007. 808 с.

⁹ *Єкельчик С.* Українофіли: Світ українських патріотів другої половини XIX століття. Київ: КІС, 2010. 272 с.; *Його ж.* Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст. Мельбурн: Університет ім. Монаша. Відділ славістики, 1994. 125 с.

¹⁰ *Зашкільняк Л.* Галичина на ментальних мапах українців XIX – початку XX століття // Україна – Європа – Світ: міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 10. С. 94–105.

¹¹ *Ісаєвич Я.* Наші три відродження – не лише здобутки, а й втрати // Сучасність. 1998. № 12 (452), грудень. С. 136–143.

¹² *Казакевич О. М.* Українська мова як чинник формування модерної нації у європейському контексті (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... д-ра. іст. н.: 07. 00. 01. Київ, 2018. 36 с.

¹³ *Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф.* Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560 с.

¹⁴ *Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 352 с.; *Його ж.* Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 176 с.

¹⁵ *Когут З.* Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ: Критика, 2004. 352 с.

Кравченко¹⁶, Павло-Роберт Магочій¹⁷, Володимир Маслійчук¹⁸, Віталій Масненко¹⁹, Олександр Михайлюк²⁰, Сергій Плохій²¹, Мирослав Попович²², Юрій Присяжнюк²³, Олег Рафальський²⁴, Олександр Реєнт²⁵, Микола Рябчук²⁶, Віталій Сарбей²⁷, Валерій

¹⁶ *Кравченко В. В.* Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Харків: Основа, 1996. 376 с.; *Кравченко В.* Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ: Критика, 2011. 544 с.

¹⁷ *Магочій П.-Р.* Україна. Історія її земель та народів / пер. з англ.: Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; ред. укр. вид. Л. Ільченко; відп. ред. В. Падяк. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.

¹⁸ *Маслійчук В.* Провінція на перехресті культур: дослідження з історії Слобідської України XVII – XIX ст. Харків: Харківський приватний музей міської садиби. 2007. 400 с.

¹⁹ *Масненко В. В.* Історична думка у процесі розвитку національної свідомості українців (кінець XIX – перша третина XX ст.): автореф. дис. ... д-ра іст. н.: 07.00.06 / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2002. 42 с.

²⁰ *Михайлюк О.* Селянство України в перші десятиліття XX ст.: Соціокультурні процеси. Дніпропетровськ: Інновація, 2007. 456 с.

²¹ *Плохій С.* Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / авториз. пер. з англ. М. Климчука. Київ: Laurus, 2013. 440 с.; *Plokhy S.* Unmaking Imperial Russia : Mykhaylo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2005. 614 p.

²² *Попович М. В.* Нарис історії культури України. Київ: АртЕк, 1998. 728 с.

²³ *Присяжнюк Ю.* Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. Черкаси: Вертикаль, 2007. 638 с.

²⁴ *Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф.* Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.

²⁵ *Реєнт О. П.* Український національний рух у Російській імперії та політика державної влади з “українського питання” у модерну добу // Інтелігенція і влада. 2012. Вип. 25. С. 83–84.

²⁶ *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. Київ: Критика, 2000. 305 с.

Смолій²⁸, Орест Субтельний²⁹, Олександр Удод³⁰, Дмитро Чорний³¹, Надія Шип³², Роман Шпорлюк³³, Михайло Юрій³⁴, Віталій Яремчук³⁵, Олексій Ясь³⁶ та інші. Вчені, належачи до різних

²⁷ *Сарбей В. Г.* Національне відродження України. Україна крізь віки: у 15 т. Т. 9 / за заг. ред. В. Смолія; НАН України, Ін-т археології, Ін-т історії України. Київ: Альтернативи, 1996. 336 с.; *Його ж.* Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // Український історичний журнал. 1993. № 7–8. С. 3–16.

²⁸ *Смолій В. А., Гуржій О. І.* Як і коли почала формуватися українська нація. Київ: Наукова думка, 1991. 112 с.

²⁹ *Субтельний О.* Україна : історія. Київ: Либідь, 1991. 720 с.

³⁰ *Удод О. А., Юрій М. Ф.* Модернізація і становлення української нації // Сторінки історії. 2013. Вип. 35. С. 39–59.

³¹ *Чорний Д. М.* По лівий берег Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 304 с.

³² *Шип Н. А.* Интеллигенция на Украине (XIX в.): историко-социологический очерк. Киев: Наукова думка, 1991. 230 с.; *Її ж.* Культурно-національне питання на Україні в другій половині XIX ст. // Український історичний журнал. 1991. № 3. С. 25–33.

³³ *Шпорлюк Р.* Імперія та нації: пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 354 с.; *Його ж.* Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща / пер. з англ. Г. Касьянова, М. Климчука, М. Рябчука, Я. Стрихи, Дз. Матіяш, Х. Чушаак. Київ: Дух і Літера, 2013. 552 с.; *Його ж.* Україна: від імперської окраїни до незалежної держави: пер. з англ. // Схід-Захід : істор.-культурол. зб. Харків: Новий вид, 2001. Вип. 4. С. 10–43.

³⁴ *Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф.* Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560 с.; *Удод О. А., Юрій М. Ф.* Модернізація і становлення української нації // Сторінки історії. 2013. Вип. 35. С. 39–59.

³⁵ *Яремчук В. П.* Українська історіографія: суспільно-політична історія: посібник. Острог: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2017. 288 с.

³⁶ *Ясь О.* Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): монографія: у 2 ч. / за ред. В. А. Смолія. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2014. Ч. 1. 587 с.; Ч. 2. 650 с.

шкіл української історіографії (державно-національна, постмодерна) та будучи як традиціоналістами, так й ревізіоністами у розумінні українського історичного поступу, у науковому діалозі та дискусії намагаються дати відповідь на питання про сутність українського націєтворчого процесу в модерну добу національно-культурного відродження. Значний інформаційно-аналітичний потенціал для висвітлення націєтворчих процесів в імперську добу становлять такі фундаментальні видання та збірки як “Українське питання в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.)”³⁷, “Історія – ментальність – ідентичність”³⁸, “Україна. Процеси націєтворення”³⁹, “Українська політична нація: проблеми становлення”⁴⁰, матеріали часопису “Україна модерна” тощо.

Новітні українські історичні дослідження з проблем націєтворення в імперську добу вже були предметом аналізу в наукових історіографічних розвідках. Окреслюючи “історіографію історіографії”, передусім, слід назвати огляди таких учених, як Вадим Бондар⁴¹, Михайло Гаухман⁴², Ярослав

³⁷ “Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.): колект. наук. монограф.: в 3 ч. / В. Г. Сарбей (ред.). Київ, 1999. Ч. 1. 203 с. ; Ч. 2. 488 с. ; Ч. 3. 277 с.

³⁸ Історія – ментальність – ідентичність. Вип. IV: Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття: колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. Львів: ПАІС, 2011. 536 с.

³⁹ Україна. Процеси націєтворення: пер. з нім. / упоряд. А. Каппелер. Київ: К.І.С., 2011. 416 с.

⁴⁰ Українська політична нація: проблеми становлення: зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2012. 384 с.

⁴¹ Бондар В. Сучасна історіографія націєтворення в Україні 1990–2000-х років // Український історіографічний збірник. 2012. Вип. 5. С. 317–330.

⁴² Гаухман М. В. Сучасна історіографія українського націєтворення другої половини XIX – початку XX ст. // Українська політична нація:

Грицак⁴³, Андреас Каппелер⁴⁴, Володимир Кравченко⁴⁵, Андрій Портнов⁴⁶, Орест Субтельний⁴⁷ та інших. Історики, досліджуючи власне українську модерну добу, зверталися й до її історіографічних вимірів, вивчали як український, так й зарубіжний історичний дискурс. Водночас, однією із тенденцій висвітлення процесів націєтворення імперської доби є осучаснення методології, міждисциплінарність, уточнення деяких фактичних даних подієвої історії. Більше того, зростання історичного наративу щодо характеристики ментальних змін в українському етнічному середовищі вимагає й порівняльно-історіографічного зрізу. Саме у площині таких аргументацій ми вбачаємо пізнавальну актуальність запропонованого нами дослідження.

Мета нашого дослідження – проаналізувати науковий набуток сучасної новітньої української науки з проблем становлення української нації у другій половині XIX – першій третині XX століття, виокремити тенденції та розкрити зміст проблем розвитку відповідного історичного дискурсу у мейнстрімі пост-модерного історіографічного наративу. Автор запитує в сучас-

проблеми становлення: зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2012. С. 369–375.

⁴³ *Грицак Я.* Українська історіографія. 1991–2001: десятиліття змін // *Україна Модерна* / відп. ред. Я. Грицак, М. Крикун. Київ; Львів: Критика, 2005. Число 9. С. 43–68.

⁴⁴ *Каппелер А.* Громадянська чи етнічна нація? Зауваги з теорії та історіографії // *Україна. Процеси націєтворення*: пер. з нім. / упоряд. А. Каппелер. Київ: К.І.С., 2011. С. 13–30.

⁴⁵ *Кравченко В.* Україна, імперія, Росія. Огляд сучасної історіографії // *Кравченко В. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії*. Київ: Критика, 2011. С. 391–455.

⁴⁶ *Портнов А.* Сучасна історіографія українського націєтворення: кілька спостережень // *Україна. Процеси націєтворення*. С. 39–47; *Його ж.* “Західні” категорії в українській пострадянській історіографії: мовні зміни в епоху перекладів // *Україна Модерна*. 2010. № 5 (16). С. 153–182.

⁴⁷ *Субтельний О.* Від советського до національного: тенденції в написанні історії України з 1991 року // *Україна. Процеси націєтворення*. С. 31–38.

них істориків про те, чи категорії “українське національне відродження” та “становлення української модерної нації” є антагоністичними та взаємовиключними, або ж концепції примордіалізму та модернізму можуть бути успішно узгодженні у висвітленні українського націєтворення у ХІХ – на початку ХХ століття.

Для того, щоб братися за висвітлення націєтворчих процесів будь-якого етносу історик, без сумніву, повинен володіти дослідницькою сміливістю та значною долею академічної амбіційності, адже тлумачення та реконструкція етнічно-ментальних змін вимагає скрупульозного, методологічно виваженого та критичного інструментарію. Тим більше, коли йдеться про наукове осмислення українського етногенезу. Як зазначає австрійський історик А. Каппелер “...формування української нації позначене численними перешкодами та кризами і до сьогодні аж ніяк не завершене. Воно відбувається у постійному відмежуванні від домінантних російських і польських процесів націєтворення і ще й досі різні проекти конкурують один з одним: чи українська нація повинна більше орієнтуватися на етнічні та мовні чи на політичні чинники громадянської держави?”⁴⁸. Саме тому аналіз українського націєтворення повинен мати синергетичний статус, він вимагає інтеграції міждисциплінарної науково-дослідницької парадигми.

У науковій проблематиці новітньої української історіографії, хронологію якої сьогодні визначають рубежем 80–90-х років ХХ століття⁴⁹, проблемам окреслення місця і ролі “національного” у вітчизняному історичному процесі належить вагоме місце. Цьому значно сприяли, насамперед, банкрутство партійно-класової системи та інфляція марксистсько-ленінської історіографічної парадигми, яка проблеми “національного” вносила на маргінес історичних студій, визнаючи космополітизм

⁴⁸ *Каппелер А.* Громадянська чи етнічна нація? Зауваги з теорії та історіографії // Україна. Процеси націєтворення. С. 10.

⁴⁹ *Калакура Я. С.* Методологія історіографічного дослідження: науково-методичний посібник. Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2016. С. 86.

та інтернаціональність як історіографічні доміанти. Разом із суверенітетом, який здобула Україна значно виграла й історична наука, яка отримала академічний плюралізм та доступ до західної методології. Чимала когорта істориків звернулася до аналізу українського націєтворення, у якому доба українського національно-культурного відродження другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття займає ключове місце.

Основна наукова дискусія щодо природи націєтворчого спрямування українського національно-культурного відродження обумовила формування двох нових напрямів української історіографії – національної та модерної історичних шкіл, дослідницька полеміка між якими почасти набувала гострих та антагоністичних тональностей. Представники модернізму (Я. Грицак, В. Кравченко, Р. Шпорлюк та інші), джерелами методологічних орієнтацій яких стала західна історіографічна парадигма, закидають національній школі мітинговість, декларативність та надмірну патетичність у висвітленні вітчизняного історичного процесу, в тому числі й національного відродження. Так І. Гирич, піддаючи остракізму національний дискурс, філіпічно стверджує, що в сучасній історіографічній ситуації, “...де раніше панували недолугі марксистсько-ленінські, а тепер – так само мало оригінальні інтерпретації в дусі національної історіографії, що їх вже давно перейшли наші розвиненіші колеги із Заходу”, слід звести рахунки з героями національних історій, деконструювати міфи та відкинути ідеалізацію національних героїв, звільнитися від ура-патріотичного викладу вітчизняної історії⁵⁰.

Натомість представники національної історіографічної школи (Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, Я. Калакура, П. Радько та інші) закликають до усвідомлення важливості національного дискурсу, наголошують на тому, що національна історіографія не протистоїть постмодерній історіографії, а навпаки головне завдання вбачає в тому, щоби запобігти розмиванню української

⁵⁰ *Гирич І.* Лікарю, вилікуйся сам // Україна Модерна. 2005. Число 9. С. 273–274.

національно-культурної ідентичності й виконати головне завдання історика, яке згадуваний вже Г. Касьянов розглядав у “...легітимації національно-державних змагань української нації історичними аргументами”⁵¹.

Відповідно до такого методологічного ландшафту сучасної української історіографії й сформувалися два основні підходи до розуміння співвідношення понять “українське національне відродження” та “українське націєтворення”. Представники національної історіографії у розумінні етнічних процесів у добу національного відродження стоять на позиціях примордіалізму, який стверджує думку про одвічність існування нації. На їхню думку, українська нація сформувалася в добу Київської Русі, а найсмівливіші представники напряду виводять її витоки із доісторичних та стародавніх часів. Відтак формується образ “сплячої нації”, яку розбуджують або яка відроджується, що у вітчизняній історіографії було упорядковано в концепції “національного відродження”⁵². Примордіалісти стоять на позиціях континуїтету різних етапів як культурного, так й державного розвитку (відродження) української нації, наголошують на важливості мовних та етнічних кордонів для становлення української державності⁵³.

Представники національної історіографії, легітимізуючи ідею споконвічного існування української нації, розглядають українське національно-культурне відродження модерної доби як один із ключових етапів націєтворення. Як зазначає один із провідних дослідників ХІХ століття В. Сарбей, в основі “українського ХІХ століття” історична концепція національного відродження, у якій червоною лінією проходить думка про те, що “...національно-визвольний рух, ...живився поширенням масової націо-

⁵¹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. С. 288.

⁵² Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація? Зауваги з теорії та історіографії. С. 15–16.

⁵³ Портнов А. Сучасна історіографія українського націєтворення: кілька спостережень. С. 41.

нальної самосвідомості у процесі становлення і консолідації української нації»⁵⁴.

Значних наукових зусиль для утвердження розуміння українського національного відродження як етапу творення нації доклали львівські історики Я. Ісаєвич та Я. Дашкевич. Учені звертали увагу на те, що свідченням зростання національної свідомості українців та їхнього руху до нації стала політизація національного відродження наприкінці XIX століття. На думку Я. Ісаєвича, слід у “великому відродженні” (кінець XVIII – початок XX століття) виокремлювати декілька відмінних між собою менших “відроджень”. Саме в останньому з них (середина XIX – початок XX століття) відбувається перехід до цілеспрямованої діяльності по будівництву нації, свідченням чого стало формування політичних маніфестів і проєктів, товариств та асоціацій на національній основі⁵⁵.

Одним з перших в українській історичній науці модерністське розуміння українського націєтворення в модерну добу запропонував Я. Грицак. Його концепція ґрунтується на ідеї перетворення традиційного селянського народу – українців на націю⁵⁶. Дотримуючись пріоритетів конструктивізму, історик зазначав, що національне відродження було не чим іншим, як творенням нації: “...національні «будителі», – підкреслював він, – рідко коли думали, що насправді вони не відроджують «стару» націю, а творять нову. Старі нації, як правило, ототожнювалися з елітою, чи так званим репрезентативним класом. Нові нації мали набагато ширшу соціальну базу і повинні були включати усі суспільні верстви і класи місцевого населення”⁵⁷. Більше того, унікальність українського відродження та національного

⁵⁴ Сарбей В. Г. Національне відродження України. С. 26.

⁵⁵ Ісаєвич Я. Наші три відродження – не лише здобутки, а й втрати. С. 138.

⁵⁶ Грицак Я. Нариси історії України формування модерної української нації XIX–XX століття. 360 с.

⁵⁷ Там само. С. 53.

руху історик вбачав у тому, що українські національні будителі, розбудовуючи свою націю, руйнували відразу декілька старих⁵⁸.

У дусі конструктивізму розглядає процеси національного відродження імперської доби український теоретик націй та націоналізму Г. Касьянов. Історик стверджував, що для започаткування процесу національного відродження, який за своєю сутністю був часом творення нації, виняткове значення мав суб'єктивний чинник. “Нація, – зазначав Г. Касьянов, – мала виникнути спочатку в уяві діячів «національного відродження» як умоглядна конструкція, і лише згодом ця справді «уявлена» спільнота, цей проєкт були пов'язані в єдине ціле, узгоджені з «об'єктивними» соціально-політичними, культурними, геополітичними та іншими реаліями”. При цьому, вчений вважав, що процес розвитку національної свідомості українців відбувся у формі вертикальних зв'язків, тобто інтелектуальна еліта створювала та збагачувала ідеї національного відродження, які “будителі” поширювали серед широких верств населення. Більше того, горизонтальний вимір націєтворення визначався неоднаковими умовами, а відтак й різною динамікою національного руху на західноукраїнських землях та Наддніпрянщині⁵⁹.

Попри історіографічну дискусію про природу національно-культурного відродження, історики солідаризуються в тому, що саме його ідейні та духовно-культурні інтенції відіграли ключову роль у перемозі українського націєтворення: чи як нового “українського проєкту”, або ж як відродження “старої нації”. Про такий консенсус метафорично розмірковував А. Каппелер. Він уважав, архітекторів нації не можна просто винайти, для того щоб вони з'явилися необхідний запас культурних (етнічних) традицій та колективна історична пам'ять. Більше того, архітекторам нації в рівній мірі необхідні як модерні архітектори, так й цагла (історія, колективні міфи, архетипи, мова, релігія тощо)⁶⁰.

⁵⁸ Там само. С. 55.

⁵⁹ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. С. 311.

⁶⁰ Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація? Зауваги з теорії та історіографії. С. 17–17.

Вагомим внеском у пояснення природи, змісту та динаміки українських націєтворчих процесів в імперську добу стала нещодавно опублікована колективна монографія “Ментальний вимір української цивілізації”⁶¹. Беззаперечну методологічну цінність, насамперед, становить висновок її авторів про те, що не варто протиставляти класичні (примордіалізм) та неklasичні (конструктивізм, інструменталізм) концепції етнічності у розгляді українського націєтворення у ХІХ столітті, адже “...народність є продуктом середньовіччя, її характеризують такі ознаки, як спільність мови, території, господарства й культури, а також наявність певних рис характеру, господарських зв’язків, етнічна самосвідомість; у наступні часи ці ознаки кристалізуються і стають визначенішими, наповнюються ширшим якісним змістом”⁶². Учені, як це властиво більшості українських істориків, переконані, що у процесі українського націєгенезу примордіалізм та конструктивізм є не антиподами, а скоріше етапами становлення і розвитку української нації.

Автори монографії уважають, що національно-культурне відродження стало визначальним чинником активізації націєтворчих процесів та ментальних трансформацій української ідентичності, “...об’єднуючим чинником для українства обох імперій залишалися питомі ментальні якості, побудовані на християнських цінностях, козацько-лицарському дусі вільнолюбства, нескореності та національно-державницькій ідеї, які отримали потужний імпульс від творчості Тараса Шевченка”⁶³. Водночас, цінною є думка істориків про нерівномірність та різну інтенсивність націєтворення в українців півдавстрійської та підросійської земель. Перед Першою світовою війною галицькі українці завдяки широкій громадсько-політичній та культурній діяльності перетворилися на самосвідому національну спільноту, метою якої стало самостійне політичне і культурне життя. Натомість національна свідомість українців, що перебували у

⁶¹ *Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф.* Ментальний вимір української цивілізації.

⁶² Там само. С. 283–284.

⁶³ Там само. С. 281.

складі Російської імперії була аморфною, адже давалося взнаки малоросійство, яке набуло форми пограничної ментальності⁶⁴.

Своє бачення змісту творення нації у підросійській Україні вчені окреслили кількома етапами: формування малоросійської ментальності та синдрому подвійної лояльності; історіософське обґрунтування самобутності України, утвердження парадигми україноцентризму та окремішності української ментальності Тарасом Шевченком; політизація національно-культурного життя в другій половині XIX століття як кристалізація в українській національній ідеї телеологічних пріоритетів державної автономії та самостійності України. Більше того, прослідковуючи наступні націєтворчі змагання, автори колективного дослідження розглядають Першу світову війну як “зустріч” східних і західних українців у мундирах чужих держав, що стало прологом для реалізації ідеї соборності у 1919 році. Феномени українського відродження та націєтворення розглядаються в діалектиці соборності та їхніх завданнях вирівнювання ментального обличчя східних та західних українців. Історики вважають, що тогочасні інтелектуали запропонували, обґрунтували та окреслили механізми усвідомлення суспільством ідеї єдності та соборності, яка, у свою чергу, була політично зреалізована у 1919 році⁶⁵.

Нарешті історики наголошують на винятковому значенні Української революції 1917–1920-х років, яка “...як максимально мобілізувала позитивні риси українського менталітету – тяги до свободи, організованості, самодисципліни, відповідальності, готовності до самопожертви, чесного служіння ідеалам Вітчизни, почуття соборності, так й нейтралізувала такі ознаки, як індивідуалізм, анархізм, пасивність, правовий нігілізм, комплекс малоросійства та меншовартості”⁶⁶.

Значний інтерес для розуміння співвідношення українського національного відродження та процесів творення нації у модерний час становить дослідження В. Венгерської «Українські проекти» та націєтворення в імперія Романових та Габсбургів:

⁶⁴ Там само. С. 289, 297.

⁶⁵ Там само. С. 297–331.

⁶⁶ Там само. С. 332.

ідеї, концепції, практики”⁶⁷. Учена, аналізуючи національні, насамперед українські проекти, послідовно обґрунтовує роль соціокультурних складників національного відродження в актуалізації ідей формування української нації. Зокрема, йдеться про такі аспекти національного відродження, як: націєтворча місія інтелігенції, освіченої еліти, яка власне стала творцем та реалізатором “політичних” проектів, легітимізувала в суспільстві такі ідеї, як соціальна держава, елітаризм, європеїзм тощо; державницька позиція істориків, які забезпечили формування українського історичного національного канону, формували відчуття колективної єдності та історичної справедливості; розвиток міст та розгляд націоналізму як суто “міського” феномену; формування українського національного міту, насамперед шляхом ідеалізації постаті Тараса Шевченка як будителя та пророка, а також пошук інших національних героїв; мова, релігія та освіта, як атрибути, що не були повністю задіяні у досягненні цілей національного відродження⁶⁸.

Значну евристичну цінність для конструктивістського розуміння українського націєтворення в імперську добу становить запропонована В. Венгерською класифікація “українських проектів”, зокрема: “малоросійський” (орієнтація на збереження етнічно-культурної специфіки в межах Російської імперії, перебування українця у світі культурної домінації російської культури, імперсько-династична лояльність, загальноруська єдність); “старорусинський” (повернення західноукраїнських русофілів до цивілізаційних підвалин “святої Русі”, орієнтація на традиціоналізм та патріархальність); “автономістський” (згода на культурно-національну та політичну автономію в межах реформованої імперії, що побудована на принципах федералізму, орієнтація на консервативно-ліберальні та соціалістичні ідеї); “самостійницький” (популяризація та захист ідей державної

⁶⁷ Венгерська В. О. “Українські проекти” та націєтворення в імперія Романових та Габсбургів... 45 с.

⁶⁸ Там само. С. 23–27.

самостійності України, їхнє історичне та науково-філософське обґрунтування)⁶⁹.

Завершуючи історіографічний огляд, слід звернути увагу на дослідження О. Казакевич “Українська мова як чинник формування модерної нації у європейському контексті (друга половина XIX – початок XX століття)” (2018 рік)⁷⁰. Учена розкрила місце української мови як маніфеста національно-культурного відродження в ментально-етнічних процесах формування модерної української нації. Цінність становлять запропоновані вченою положення про те, що передумовою формування європейських націй у XIX столітті була наявність різних форм національної ідентичності, що функціонували на мовній та культурній основах. Так, мовна політика монархії Габсбургів базувалася на рівноправ’ї народів та їхніх мов, відтак прогресивне конституційне законодавство держави, яке закріпило за українською статус регіональної, у певній мірі сприяло динаміці українського націєтворення. Значно іншою була політика Російської імперії щодо української мови, а процеси русифікації набували прискорених темпів та нав’язливого характеру. Розгляд української мови як діалекту “загальноросійської”, цензура, асиміляція, абсурдна та безпрецедентна жорстокість у перешкоджанні функціонування української мови – всі ці заходи російської політики гальмували, проте не змогли знищити мовний складник українського відродження⁷¹.

Для розуміння місця і ролі української мови у творенні нації переконливими є висновки О. Казакевич про українську мову в соціально-демографічному вимірі. Вчена зазначає, що до розвитку української доклала руку не лише інтелігенція, але й підприємці та землевласники, які залучалися до процесів націєтворення шляхом фінансування українознавчих наукових досліджень, видання книг, часописів і газет українською, під-

⁶⁹ Там само. С. 6.

⁷⁰ Казакевич О. М. Українська мова як чинник формування модерної нації у європейському контексті (друга половина XIX – початок XX століття). 36 с.

⁷¹ Там само. С. 14–16, 18.

тримкою просвітницької діяльності представників інтелігенції, культурно-мистецьких товариств та громадських організацій. Відтак, як резюмує вчена, на рубежі XIX–XX століть частка україномовного населення Російської та Австро-Угорської імперій складала понад 26 млн осіб, що засвідчило суттєвий демографічний та культурний потенціал носіїв української мови⁷².

Тож, яка відповідь на питання, що визначене завданням цього дослідження? Аналіз української історіографії свідчить, що попри наукову дискусію між концепціями примордіалізму та модернізму вони багато в чому узгодженні у висвітленні українського націєтворення у XIX – на початку XX століття. У новітній історичній думці процеси українського національного відродження та націєтворення розглядаються в ідейно-гносеологічній сув'язі, що становить вагоме методологічне та світоглядно-державотворче значення як у контексті історичної пам'яті, так й для наукового обґрунтування сучасного процесу творення політичної (громадянської) нації та побудови національної держави. Спільною для історіографії є думка про визначальну роль тогочасного, спочатку культурницького, згодом – політизованого національного руху в творенні української нації. Відмінності ж у трактуванні українського відродження розуміються, передовсім, як етапи творення нації, адже для появи “будителів”, які конструювали націю, необхідні були передумови та відповідне соціокультурне поле діяльності. Цивілізаційне значення історіографії українського націєтворення полягає у її камертонному ефекті. Її положення задають тональність та надають історичні підстави для протистояння гібридним викликами, що сьогодні постають перед соборністю та цілісністю української нації. Суспільство потребує нових механізмів протистояння загрозам українській національній ідентичності. Одним з-поміж таких засобів захисту й повинен стати відповідний національний історичний та історіографічний дискурс. Перспективною для майбутніх студіювань є історіографія політизації українського національно-культурного відродження наприкінці XIX століття, а також аналіз історичного дискурсу

⁷² Там само. С. 21–23.

щодо соборницького складника українського національного руху XIX – першої третини XX століття.

REFERENCES

1. Bondar, V. (2012). Suchasna istoriohrafia natsiivtorennia v Ukraini 1990–2000-kh rokiv. *Ukrainskyj istoriohrafichnyj zbirnyk*, (5), 317–330. [in Ukrainian].
2. Chornyj, D. M. (2007). *Po livyj bereh Dnipra: problemy modernizatsii mist Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.)*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina. [in Ukrainian].
3. Dashkevych, Ya. (1993). *Ukraina vchora i nyini: Narysy, vystupy, ese*. Kyiv: AN Ukrainy; In-t ukr. arkhieohrafii. [in Ukrainian].
4. Dashkevych, Ya. (2007). *Postati: Narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury*. Lviv: Literaturna ahentsiia "Piramida". [in Ukrainian].
5. Dashkevych, Ya. (2011). *"Uchy nelozhnymy ustamy skazaty pravdu": istorychna eseistka*. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
6. Haukman, M. V. (2012). Suchasna istoriohrafia ukrainskoho natsiivtorennia druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. In Rozumuy, M. M. (Ed.), *Ukrainska politychna natsiia: problemy stanovlennia* (pp. 369–375). Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
7. Hrytsak, Ya. (1996). *Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX stolittia*. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
8. Hrytsak, Ya. (2005). Ukrainska istoriohrafia. 1991–2001: desiaty-littia zmin. *Ukraina Moderna*, (9), 43–68. Kyiv; Lviv: Krytyka. [in Ukrainian].
9. Hrytsak, Ya. (2006). *Prorok u svoj vitchyzni. Franko ta joho spilnota (1856–1886)*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
10. Hyrych, I. (2005). Likariu, vylikujsia sam. *Ukraina Moderna*, (9), 273–274. Kyiv; Lviv: Krytyka. [in Ukrainian].
11. Hyrych, I. (2014). *Ukrainski intelektualy i politychna okremishnist (seredyna XIX – pochatok XX st.)*. Kyiv: Ukr. pysmennyk. [in Ukrainian].
12. Isaievych, Ya. (1998). Nashi try vidrodzhennia – ne lyshe zdobutky, a i vtraty. *Suchasnist*, (12), 136–143. [in Ukrainian].
13. Kalakura, Ya. S. (2016). *Metodolohiia istoriohrafichnoho doslidzhennia*. Kyiv: VPTs "Kyivskiy universytet". [in Ukrainian].
14. Kalakura, Ya. S., Rafalskyj, O. O. & Yuriy, M. F. (2017). *Mentalnyy vymir ukrainskoi tsyvilizatsii*. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
15. Kappeler, A. (2011). Hromadianska chy etnichna natsiia? Zauvahy z teorii ta istoriohrafii. In Kappeler, A. (Ed.), *Ukraina. Protsesy natsiivtorennia* (pp. 13–30). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

16. Kappeler, A. (Ed.). (2011). *Ukraina. Protsesy natsiotvorennia*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
17. Kasianov, H. (1999). *Teorii natsii ta natsionalizmu*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
18. Kasianov, H. V. (1993). *Ukrainska intelihentsiia na rubezhi XIX–XX stolit: sotsialno-politychnyj portret*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
19. Kazakevych, O. M. (2018). *Ukrainska mova iak chynnyk formuvannia modernoi natsii u ievropejskomu konteksti (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia)* [The role of Ukrainian language in shaping the modern Ukrainian nation (the late 19th – early 20th cc.): the European context.] (*Extended abstract of Doctoral's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
20. Kohut, Z. (2004). *Korinnia identychnosti. Studii z rannomodernoi ta modernoi istorii Ukrainy*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
21. Kravchenko, V. (2011). *Ukraina, Imperiia, Rosiia. Vybrani staty z modernoi istorii ta istoriohrafii*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
22. Kravchenko, V. (2011). *Ukraina, imperiia, Rosiia. Ohliad suchasnoi istoriohrafii*. In Kravchenko V. *Ukraina, Imperiia, Rosiia. Vybrani staty z modernoi istorii ta istoriohrafii* (pp. 391–455). Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
23. Kravchenko, V. V. (1996). *Narysy z ukrainskoi istoriohrafii epokhy natsionalnoho vidrodzhennia (druga polovyna XVIII – seredyna XIX ct.)*. Kharkiv: Osnova. [in Ukrainian].
24. Magochij, P.-R. (2012). *Ukraina. Istoriia ii zemel ta narodiv*. Uzhhorod: Vyd-vo V. Padiaka. [in Ukrainian].
25. Masliichuk, V. (2007). *Provintsiia na perekhresti kultur: doslidzhennia z istorii Slobidskoi Ukrainy XVII – XIX st.* Kharkiv: Kharkivskij pryvatnyj muzej miskoi sadyby. [in Ukrainian].
26. Masnenko, V. V. (2002). *Istorychna dumka u protsesi rozvytku natsionalnoi svidomosti ukrainsiv (kinets XIX – persha tretyna XX st.)* [Historical thought in the process of development of national consciousness of Ukrainians (end of 19 – first third of 20 century)] (*Extended abstract of Doctoral's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
27. Mykhailiuk, O. (2007). *Selianstvo Ukrainy v pershi desiatylittia XX st.: Sotsiokulturni protsesy*. Dnipropetrovsk: Innovatsiia. [in Ukrainian].
28. Plokhii, S. (2013). *Kozatskij mijf. Istoriia ta natsiietvorennia v epokhu imperij*. Kyiv: Laurus. [in Ukrainian].
29. Plokhyy, S. (2005). *Unmaking Imperial Russia: Mykhaylo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press. [in English].
30. Popovych, M. V. (1998). *Narys istorii kultury Ukrainy*. Kyiv: ArtEk. [in Ukrainian].

31. Portnov, A. (2011). Suchasna istoriohrafiiia ukrainskoho natsiietvorenna: kilka sposterezhen. In Kappeler, A. (Ed.), *Ukraina. Protsesy natsiietvorenna* (pp. 39–47). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
32. Portnov, A. (2010). "Zakhidni" katehorii v ukrainskij postradianskij istoriohrafii: movni zminy v epokhu perekladiv. *Ukraina Moderna*, (16), 153–182. [in Ukrainian].
33. Prysiazhniuk, Yu. (2007). *Ukrainske selianstvo Naddnpirianskoi Ukrainy: sotsiomenalna istoriia druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* Cherkasy: Vertykal. [in Ukrainian].
34. Reient, O. P. (2012). Ukrainskys natsionalnys rukh u Rosisskis imperii ta polityka derzhavnoi vlady z "ukrainskoho pytannia" u modernu dobu. *Intelihentsiia i vlada*, (25), 83–84. [in Ukrainian].
35. Riabchuk, M. (2000). *Vid Malorosii do Ukrainy: paradoksy zapizniloho natsiietvorenna*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
36. Rozumuy, M. M. (Ed.). (2012). *Ukrainska politychna natsiia: problemy stanovlennia*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
37. Sarbej, V. H. (1996). *Natsionalne vidrodzhennia Ukrainy*. Kyiv: Alternatyvy. [in Ukrainian].
38. Sarbej, V. H. (Ed.). (1999). *"Ukrainske pytannia" v Rosijskij imperii (kinets XIX – pochatok XX st.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
39. Sarbej, V. H. (1993). Etapy formuvannia ukrainskoi natsionalnoi samosvidomosti (kinets XVIII – pochatok XX st.). *Ukrainskij istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 7–8, 3–16. [in Ukrainian].
40. Shporliuk, R. (2000). *Imperiia ta natsii*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
41. Shporliuk, R. (2001). Ukraina: vid imperskoi okrainy do nezalezhnoi derzhavy. *Skhid–Zakhid – East–West*, (4), 10–43. Kharkiv: Novyi vyd. [in Ukrainian].
42. Shporliuk, R. (2013). *Formuvannia modernykh natsij: Ukraina – Rosiia – Polska*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
43. Shyp, N. A. (1991). Kulturno-natsionalne pytannia na Ukraini v druhij polovyni XIX st. *Ukrainskij istorychnyj zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 25–33. [in Ukrainian].
44. Shyp, N. A. (1991). *Intellyhentsiia na Ukrayne (XIX v.): istoriko-sotsiolohicheskij ocherk*. Kiev: Naukova dumka. [in Ukrainian].
45. Smolii, V. A., & Hurzhij, O. I. (1991). *Yak i koly pochala formuvatysia ukrainska natsiia*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
46. Smolii, V. A. (Ed.). (2004). *Ukraina i Rosiia v istorychnij retrospektyvi: narysy* (Vols. 1–3). Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
47. Smolii, V. A., & Hurzhij, O. I. (1991). *Yak i koly pochala formuvatysia ukrainska natsiia*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

48. Subtelnyi, O. (1991). *Ukraina: istoriia*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
49. Subtelnyi, O. (2011). Vid sovietskoho do natsionalnoho: tendentsii v napsyanni istorii Ukrainy z 1991 roku. In Kappeler, A. (Ed.), *Ukraina. Protsesy natsiotvorennia* (pp. 31–38). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
50. Udod, O. A. & Yurii, M. F. (2013). Modernizatsiia i stanovlennia ukrainskoi natsii. *Storinky istorii*, (35), 39–59. [in Ukrainian].
51. Venherska, V. O. (2013). "Ukrainski proekty" ta natsiotvorennia v imperiia Romanovykh ta Habsburhiv: idei, kontseptsii, praktyky (kinets XVIII – pochatok XIX stolittia) [Ukrainian "projects" and nation-building in the Habsburg and Romanov Empires: ideas, concepts, practices (late 18 – beginning of 19 century)] (*Extended abstract of Doctoral's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
52. Vermenych, Ya. V. (2016). *Konstruiuvannia ukrainskoi identychnosti: natsionalni i rehionalni proekty druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
53. Yaremchuk, V. P. (2017). *Ukrainska istoriohrafia: suspilnopolitychna istoriia*. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu "Ostrozka akademiia". [in Ukrainian].
54. Yas, O. (2014). *Istoryk i styl. Vyznachni postati ukrainskoho istoriopysannia u svitli kulturnykh epokh (pochatok XIX – 80-ti roky XX st.)*. Kyiv: NAN Ukrainy; In-t istorii Ukrainy [in Ukrainian].
55. Yekelchuk, S. (1994). *Probudzhennia natsii. Do kontseptsii istorii ukrainskoho natsionalnoho rukhu druhoi polovyny XIX st.* Melburn: Universytet im. Monasha. Viddil slavistyky. [in Ukrainian].
56. Yekelchuk, S. (2010). *Ukrainofily: Svit ukrainskykh patriotiv druhoi polovyny XIX stolittia*. Kyiv: KIS. [in Ukrainian].
57. Zashkilniak, L. (2012). Halychyna na mentalnykh mapakh ukrainsiv XIX – pochatku XX stolittia. *Ukraina – Yevropa – Svit – Ukraine – Europe – World*, (10), 94–105. [in Ukrainian].
58. Zashkilniak, L., Pisulinska, J., & Serzhenga, P. (Eds.). (2011). *Istoriia – mentalnist – identychnist. Istorychna pamiat ukrainsiv i poliaktiv u period formuvannia natsionalnosti svidomosti v XIX – pershij polovyni XX stolittia*. Lviv: PAIS. [in Ukrainian].

Semerhei Nataliia

PhD in History, Associate Professor of department
of Philosophy and social study Ukrainian Medical
Stomatological Academy (Poltava, Ukraine)
nsemergey@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3095-3131>

**NATIONAL AND CULTURAL REVIVAL IN THE SECOND HALF
OF THE XIXth – THE FIRST THIRD OF THE XXth CENTURY:
AS UKRAINIAN NATIONAL STATE CREATIVE PROCESS:
GNOSIOLOGICAL SCENERY OF MODERN HISTORIOGRAPHY**

The article gives a detailed analysis of modern Ukrainian historiography discourse in relation to consideration of Ukrainian national and cultural revival in the context of Ukrainian national state creative process. On the basis of civilization, social and cultural methodology, as well as scientific methods of historiography comparative studies it has been found out, that historians unite primordialism and modernism and consider the concept “national revival” to be the theory of Ukrainian nation origin. On the one hand, historians believe that national revival testifies to the “renaissance” of nation which appeared in the ancient times and declined (primordialism). On the other hand, scientists consider a term “Ukrainian revival” to be an artificial concept, construct, project invented by intellectual elite of the XIXth century for the explanation of the process of nation creation (modernism). It has been proven that in spite of historiography discussion concerning nature of national and cultural revival, historians are in agreement with the fact that its ideological, spiritual and cultural tendency played a key role for the victory of the “Ukrainian project”. It has been found out, that in modern historiography the phenomena of the Ukrainian revival and national state creative process is examined in terms of collegiality and their tasks of smoothing the mental face of eastern and western Ukrainians. The contemporary intellectuals offered, grounded and outlined the mechanisms of awareness of unity and collegiality ideas which were politically realized in 1919. The author comes to the conclusion that analysis of the Ukrainian national revival and state creative processes from ideological and gnosiological perspectives is of great methodological importance either in the context of historical memory or as scientific ground of modern process of political (civil) nation creation and construction of the state. Gnosiological and practical perspectives of research are explained by its topicality. It tends to withstand hybrid calls

against a collegiality and integrity of Ukrainian nation. Society needs new mechanisms to resist threats to Ukrainian national identity. One of such ways of defence has to become a proper national historical and historiography discourse.

Key words: *modernism, national and cultural revival, primordialism, modern historiography, theory of nation origin, Ukrainian national state creation.*